

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده مطالعات قرآنی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث

معناشناسی «خسر» در قرآن کریم

با تکیه بر روش تحلیل ساختاری

استاد راهنما:

دکتر مریم قبادی

استاد مشاور:

دکتر هادی رهنما

پژوهشگر:

سوسن بنی علی

مهر ماه ۱۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم بہ

مولانا ولی نعمتان؛ آنکہ ہمہ برکات و خیرات از سمت اوست، قطب عالم
امکان، حضرت بقیۃ اللہ الاعظم ارواحنا لتراب مقدمہ العذا

بہ نیابت از،

استوارترین تکیہ گاہم، مردی کہ با مہر و محبت مرا پروراند و در دامن خویش، عشق بہ
خدای متعال، اہل بیت علیہم السلام و توفیق طی طریق قرآنی را آموخت؛
پدر عزیزم روحمت شاد.

تقدیر و شکر

امام رضا علیه السلام فرمودند:

«من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزوجل»

با حمد و سپاس به درگاه خداوند منان که توفیق به پایان رساندن این پژوهش را به بنده
ارزانی نمود.

از استاد ارجمند؛ سرکار خانم دکتر قبادی و استاد مشاور؛ جناب آقای دکتر رهنما شکر

می نمایم.

چکیده

نخستین قدم برای دستیابی به معارف قرآن، شناخت دقیق معانی واژگان آن است. در سال‌های اخیر با رواج رویکرد معناشناسی در مطالعات قرآنی، شیوه‌ای نوین در این عرصه پدید آمد. هدف این شیوه، کشف معنایی است که در ورای لایه‌های متن نهفته شده است تا بتوان از طریق ساختار و الفاظ خود قرآن، معنای دقیق و جامع واژه مورد نظر را استخراج نمود «معناشناسی خسری» در قرآن کریم با تکیه بر روش تحلیل ساختاری» به روش کتابخانه‌ای بوده و با استفاده از روش معناشناختی ساختاری به تبیین مفهوم «خسری» و استخراج مؤلفه‌های معنایی آن از قرآن کریم می‌پردازد. با رویکرد همزمانی و پایش آیات قرآن کریم در ۳۵ سوره، از ۶۰ آیه‌ای که ۶۵ مورد مشقات ماده «خسری» در آنها به کار رفته است و با مطالعه و تحلیل کاربردهای آیات از طریق استخراج مفاهیم هم‌نشین و جانشین، این نتیجه به دست آمد که پربسامدترین واژگان «خسری» و «کفر» و «کذب» می‌باشند و با بررسی مؤلفه‌های معنایی این دو واژه می‌توان نتیجه گرفت که لفظ «عذاب» به عنوان قالب‌ترین گونه معنایی برای واژه محوری «خسری» محسوب شده و می‌تواند به‌عنوان جانشین آن به کار رود. بعلاوه واژگان «خسری» و «عذاب» مفاهیمی هستند که در جایگاه کیفر اعمال تحقق می‌یابند؛ «عذاب» - متناسب با معنای لغوی آن - عقوبت طبیعی عمل است و «خسری» نیز - با عنایت به آیات قرآنی - در مقام کیفر طبیعی اعمال (اعم از عقاید باطل و اعمال نهی شده) است.

همچنین آنچه در کاربرد قرآنی واژه «خسری» بارز است پیوند آن با کفر و مفاهیم هم‌سنخ آن است. بنابر آیات قرآن، کفر و خسری (هلاکت) انسان با یکدیگر نسبت مستقیم دارند به طوری که هرچه فرد بیشتر در کفر غرق شود، خسران وی افزون‌تر شده و از حیث عمل در شمار زیان‌کارترین افراد قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: معناشناسی، روابط هم‌نشینی، روابط جانشینی، خسری، کفر، کذب، عذاب.

فهرست مطالب

فصل نخست: کلیات.....	۱
۱-۱- تبیین مسئله پژوهش	۳
۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش	۴
۳-۱- اهداف پژوهش	۴
۴-۱- پرسش‌های پژوهش	۵
۵-۱- فرضیه‌های پژوهش	۵
۶-۱- پیشینه پژوهش	۵
۱-۶-۱- پیشینه روش پژوهش؛ معناشناسی ساختاری.....	۵
۲-۶-۱- موضوع.....	۹
۷-۱- روش پژوهش	۱۰
۸-۱- چستی «معنا».....	۱۱
۹-۱- چستی «معناشناسی»	۱۱
۱-۹-۱- معناشناسی فلسفی.....	۱۲
۲-۹-۱- معناشناسی منطقی.....	۱۲
۳-۹-۱- معناشناسی زبانی.....	۱۲
۱۰-۱- واحد معنا	۱۳
۱۱-۱- اقسام دلالت	۱۳
۱-۱۱-۱- دلالت مصداقی یا برون زبانی.....	۱۳
۲-۱۱-۱- دلالت مفهومی یا درون زبانی.....	۱۴
۱۲-۱- مؤلفه‌های معنایی	۱۴
۱۳-۱- تحلیل مؤلفه‌ای	۱۵
۱۴-۱- حوزه‌های معنایی	۱۵
۱۵-۱- معناشناسی در زمانی و معناشناسی هم‌زمانی	۱۶
۱-۱۵-۱- معناشناسی مبتنی بر بافت زبانی.....	۱۶
۱-۱۵-۱- روابط هم‌نشینی	۱۷
۲-۱۵-۱- روابط جانشینی	۱۷
۳-۱۵-۱- بافت یا سیاق	۱۸

۱۹ معنانشناسی ساختگرا. ۲-۱۵-۱
۲۰ شمول معنایی ۱-۲-۱۵-۱
۲۰ هم‌معنایی ۲-۲-۱۵-۱
۲۲ چندمعنایی ۳-۲-۱۵-۱
۲۳ تقابل معنایی ۴-۲-۱۵-۱
۲۴ ۱۶-نگاهی به ساختار معنایی قرآن
۲۵ جمع بندی

فصل دوم: بررسی مفهوم واژه "خسر" و کاربردهای آن در قرآن کریم..... ۲۷

۲۸ ۱-۲- مفهوم واژه «خسر»
۲۹ ۱-۱-۲- معنای لغوی «خسر»
۳۱ ۲-۱-۲- مفهوم اصطلاحی «خسر»
۳۳ ۲-۲- مترادفات
۳۶ ۳-۲- مشتقات «خسر» در قرآن کریم
۳۶ ۴-۲- ساختار مجرد «خسر»
۳۸ ۵-۲- ساختار مزید «خسر»
۴۰ ۶-۲- بررسی تحلیلی کاربردهای «خسر» در قرآن کریم
۴۰ ۱-۶-۲- نقص مادی
۴۴ ۲-۶-۲- نقص معنوی
۴۵ ۱-۲-۶-۲- آیه نخست
۴۷ ۲-۲-۶-۲- آیه دوم
۴۸ ۳-۲-۶-۲- آیه سوم
۴۹ ۴-۲-۶-۲- آیه چهارم
۴۹ ۵-۲-۶-۲- آیه پنجم
۴۹ ۶-۲-۶-۲- آیه ششم
۵۰ ۷-۲-۶-۲- آیه هفتم
۵۰ ۸-۲-۶-۲- آیه هشتم
۵۰ ۹-۲-۶-۲- آیه نهم
۵۰ ۱۰-۲-۶-۲- آیه دهم
۵۱ ۱۱-۲-۶-۲- آیه یازدهم

- ۵۱..... آیه دوازدهم - ۱۲-۲-۶-۲
- ۵۱..... آیه سیزدهم - ۱۳-۲-۶-۲
- ۵۲..... مغبون و زیان دیده - ۳-۶-۲
- ۵۲..... آیه نخست - ۱-۳-۶-۲
- ۵۲..... آیه دوم - ۲-۳-۶-۲
- ۵۴..... آیه سوم - ۳-۳-۶-۲
- ۵۴..... آیه چهارم - ۴-۳-۶-۲
- ۵۴..... گمراهی و ضلال - ۴-۶-۲
- ۵۵..... آیه نخست - ۱-۴-۶-۲
- ۵۶..... آیه دوم - ۲-۴-۶-۲
- ۵۷..... آیه سوم - ۳-۴-۶-۲
- ۵۸..... آیه چهارم - ۴-۴-۶-۲
- ۵۸..... آیه پنجم - ۵-۴-۶-۲
- ۵۸..... آیه ششم - ۶-۴-۶-۲
- ۵۸..... آیه هفتم - ۷-۴-۶-۲
- ۵۹..... آیه هشتم - ۸-۴-۶-۲
- ۵۹..... آیه نهم - ۹-۴-۶-۲
- ۵۹..... آیه دهم - ۱۰-۴-۶-۲
- ۵۹..... آیه یازدهم - ۱۱-۴-۶-۲
- ۶۰..... عقوبت - ۵-۶-۲
- ۶۰..... آیه نخست - ۱-۵-۶-۲
- ۶۱..... آیه دوم - ۲-۵-۶-۲
- ۶۱..... آیه سوم - ۳-۵-۶-۲
- ۶۳..... آیه چهارم - ۴-۵-۶-۲
- ۶۴..... آیه پنجم - ۵-۵-۶-۲
- ۶۴..... آیه ششم - ۶-۵-۶-۲
- ۶۴..... آیه هفتم - ۷-۵-۶-۲
- ۶۵..... آیه هشتم - ۸-۵-۶-۲
- ۶۵..... آیه نهم - ۹-۵-۶-۲
- ۶۵..... عجز و ناتوانی - ۶-۶-۲
- ۶۶..... زیان و هلاکت - ۷-۶-۲

۶۶ آیه نخست	۱-۷-۶-۲
۶۷ آیه دوم	۲-۷-۶-۲
۶۷ آیه سوم	۳-۷-۶-۲
۶۸ آیه چهارم	۴-۷-۶-۲
۶۹ آیه پنجم	۵-۷-۶-۲
۷۱ آیه ششم	۶-۷-۶-۲
۷۱ آیه هفتم	۷-۷-۶-۲
۷۱ آیه هشتم	۸-۷-۶-۲
۷۲ آیه نهم	۹-۷-۶-۲
۷۲ آیه دهم	۱۰-۷-۶-۲
۷۲ آیه یازدهم	۱۱-۷-۶-۲
۷۲ آیه دوازدهم	۱۲-۷-۶-۲
۷۳ آیه سیزدهم	۱۳-۷-۶-۲
۷۳ آیه چهاردهم	۱۴-۷-۶-۲
۷۳ آیه پانزدهم	۱۵-۷-۶-۲
۷۴ جمع بندی	

فصل سوم: تحلیل مؤلفه‌های معنایی «خسر» و کشف واژگان هم‌نشین و جانشین آن.. ۷۵

۷۸ فرایند کشف مؤلفه‌های معنایی واژه با تکیه بر روابط هم‌نشینی و جانشینی	۱-۳
۷۹ واژگان هم‌نشین «خسر»	۲-۳
۸۹ پرسامدترین واژگان هم‌نشین «خسر»	۳-۳
۸۹ کفر	۱-۳-۳
۱۰۲ کذب	۲-۳-۳
۱۱۱ عذاب؛ پرسامدترین مفهوم جانشین «خسر»	۴-۳
۱۳۲ بررسی تطبیقی مفاهیم هم‌نشین «عذاب» و «خسر»	۵-۳
۱۳۳ کفر	۱-۵-۳
۱۳۴ هم‌نشینی «کفر» با «خسر»	۱-۱-۵-۳
۱۳۴ هم‌نشینی «کفر» با «عذاب»	۲-۱-۵-۳
۱۳۶ کذب	۲-۵-۳
۱۴۱ ظلم	۳-۵-۳

۱۴۶ زیاده -۴-۵-۳

۱۴۶ هم‌نشینی «زیاده» با «خسر» -۱-۴-۵-۳

۱۴۷ هم‌نشینی «زیاده» با «عذاب» -۲-۴-۵-۳

۱۴۹ هم‌نشینی «خسر» با «مبین» -۵-۵-۳

۱۵۱ جمع‌بندی

۱۵۴ خاتمه

۱۵۵ نتیجه‌گیری

۱۵۷ پیشنهاد پژوهشی

۱۵۸ منابع

فصل نخست: کلیات

مقدمه

«خسر» در قرآن کریم سطوح و لایه‌های متفاوت معنایی دارد. فهم دقیق مفهوم «خسر» و دست‌یابی به لایه‌های معنایی آن، مطالعه‌ای روشمند می‌طلبد که مناسب با ویژگی‌های قرآن به‌عنوان متنی چندلایه و سرشار از پیچیدگی‌های زبانی- معنایی باشد. نگاه معناشناختی به متن و تحلیل معنایی واژگان آن، یکی از راه‌های دست‌یابی به دقایق معنا و پی بردن به مقصود اصلی گوینده است. این نوع نگاه به‌طور خاص در یک متن دینی مانند قرآن - که به باور مسلمانان عیناً سخن خداوند و معجزه الهی است و از سطوح معنایی متعددی برخوردار است- به دلیل اهمیت پیام و نقش آن در تأمین سعادت جاودانه بشر اهمیتی مضاعف می‌یابد.

آنچه این رویکرد را به‌ویژه در مورد قرآن درخور توجه می‌سازد این است که این کتاب آسمانی، ضمن به‌کارگیری واژگان مأنوس جامعه نزول به توسعه دستگاه معناشناختی زمان خویش پرداخته و تحولات شگرفی در معانی متعارف عصر خود ایجاد کرده و حتی در مواردی معنایی نو بر قامت واژگان پیشین پوشانده است، از این‌رو فهم صحیح واژه‌های این متن وابسته به فهم معنای آن واژه‌ها در عصر نزول و نحوه تعامل قرآن با آنها است.

به‌عنوان مثال برای تعیین جایگاه معنایی دقیق هر یک از مفردات قرآن از ریشه‌شناسی واژه آغاز می‌کند و هم‌نشین‌ها و جانشین‌های آن را بررسی می‌نماید تا به طیف معنایی واژه دست یابد سپس با در نظر گرفتن سیاق بر کاربردها و مفاهیم مختلف یک واژه وقوف می‌یابد و در گام بعدی مترادف‌ها و متضادهای آن را از نظر می‌گذراند تا جایگاه یک واژه به روشنی مشخص شود. نگاه به مطالعات معناشناسی در پژوهش‌های قرآنی نشان می‌دهد که این علم با ارائه راه‌کارهایی نظام‌مند برای این قسم تحقیقات، علاوه بر ارائه تعریفی دقیق از مفاهیم مورد مطالعه و تبیین جایگاه آن مفهوم در میان سایر مفاهیم قرآنی، موفق به کشف لایه‌های جدیدی از یک مفهوم گشته و در تعمیق معانی مستخرج از آیات نقشی به سزا داشته است.

در این تحقیق سعی شده است تا بر مبنای رویکرد معناشناختی ساختاری، ضمن تعیین هسته معنایی «خسر»، به کشف لایه‌های این واژه در آیات قرآن پرداخته و سپس میدان‌های معنایی مربوطه با توجه به واژه‌های هم‌نشین و جانشین بررسی شود؛ این مهم در سه فصل تنظیم شده است:

در فصل نخست، کلیات تحقیق و مباحث نظری مرتبط با آن، یعنی اصول و روش تجزیه و تحلیل معنایی بیان شده است. در این فصل سعی شده که با طرح برخی مباحث مرتبط با روش معناشناسی که در این پژوهش مورد نیاز است، فضای کلی روش تحقیق روشن گردد.

در نخستین قسمت از فصل دوم، ابتدا معنا و مفهوم «خسر» در لغت، مورد بررسی قرار گرفته و در قسمت دوم؛ کاربردهای مختلف «خسر» بر اساس سیاق آیات، مورد مطالعه قرار گرفته است. علاوه بر آن در این بخش به منظور دست‌یابی به معانی و مفاهیم «خسر» در آیات قرآن کریم از دیدگاه مفسران، به بررسی موردی برخی از تفاسیر مهم شیعه و سنی پرداخته شده است، البته در نهایت دیدگاه علامه طباطبایی رحمه الله و آیت الله جوادی آملی حفظه الله مبنای اصلی قرار گرفته است؛ زیرا دأب اصلی این دو مفسر، تفسیر قرآن به قرآن بوده و نقش سیاق را در فهم آیات مد نظر قرار داده‌اند.

در فصل سوم، بر اساس بررسی هم‌زمانی، به مطالعه روابط معنایی میان «خسر» و زوج‌های معنایی آن پرداخته شده و متناظر با آن روابط معنایی، مفاهیم هم‌نشین و جانشین «خسر» مورد ارزیابی قرار گرفته تا گونه‌های معنایی آن کشف گردد و مؤلفه‌های معنایی آن با کاربرست اصول روش‌شناسی مطرح شده در فصل نخست، مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

فصل‌های دوم و سوم مکمل هستند زیرا در کنار یکدیگر بیانگر مؤلفه‌های معنایی «خسر» هستند. شاید بتوان گفت تحلیل‌های روشمند معناشناسی غالباً با آنچه مفسران گفته‌اند، رابطه تقابلی ندارد، بلکه تأکیدی است بر آراء مفسرانی که روشمند و با تکیه بر سیاق به تحلیل آیات پرداخته‌اند و افزون بر آن زمینه ترسیم شبکه معنایی (گامی فراتر از آنچه مفسران برداشته‌اند) را فراهم ساخته است.

۱-۱- تبیین مسئله پژوهش

گاهی انسان، مقام، مال و یا یکی دیگر از سرمایه‌های خود را از دست می‌دهد، در این موارد اگرچه زیان کرده است ولی چیزهایی را از دست داده که جزء وجود او نبوده‌اند. یعنی بیرون از وجود اوست؛ اما خداوند در قرآن از خسارتی دیگر نام می‌برد که تا قبل از اسلام ذهنیتی از آن در میان نبود؛ در کلام الهی بزرگ‌ترین زیان که می‌توان نام آن را زیان حقیقی گذاشت، زمانی خواهد بود که انسان اصل هستی خود را از دست دهد و وجود خویش را ببازد.

تحلیل مفهوم «خسر» در نظام معنایی قرآن کریم و دستیابی به ژرفای معنایی و کاربرد آن نیازمند دقت در معنای لغوی این واژه و پرداختن به وجوه متعدد آن در کاربردهای قرآن کریم و بازشناسی مفهوم آن و واژگان مترادف است بنابراین از آنجا که مطالعات معناشناسی از کارآمدترین روش‌های فهم معنا در قرآن کریم به شمار می‌رود - زیرا در این روش کلیات، جزئیات و روش‌های درون متنی یک مفهوم به صورت نظام‌مند بررسی می‌شود- در این نوشتار معناشناسی، ابزاری برای استخراج مفهوم قرآنی «خسر» قرار داده شده است. همچنین برای به دست آوری مؤلفه‌های معنایی «خسر»، میدان‌های معناشناختی (هم‌نشین‌ها، جانشین‌ها، متضاده‌ها، مترادف‌ها و...) و بالاخره ترسیم شبکه معنایی «خسر» مراحل روشمند کار خواهد بود.

۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

بدون تردید قرآن منشور هدایت انسانی است و با پیروی از آن آدمی به شرف لقای الهی رهنمون می‌گردد. با یک نگاه اجمالی به سوره عصر، متوجه می‌شود قرآن همه انسان‌ها را در «خسر» و زیان‌کاری اعلام کرده و در این میان تنها گروهی که ایمان و عمل صالح داشته و تواصی به حق و صبر نمایند را استثنا کرده است و این هشدار قرآن، دلیلی شد بر اهمیت و ضرورت تحقیق حاضر که ذیل بررسی واژه «خسر» در طی یک تحلیل ساختاری، کلمات هم‌نشین و جانشین در حوزه معنایی آن را مورد بررسی قرار دهد. سپس در طی مسیر معناشناسی و با کشف و تحلیل پیوندهای مفهومی «خسر» با «زیادت و نقصان»، «تجارت»، «انسان»، «ایمان»، «عمل صالح» و ... به تجربه مخاطبان وحی از مفهوم «خسر» نزدیک شود. در نهایت بیان نماید آنها چه دریافت شناختی- احساسی‌ای از مفهوم این واژه داشته‌اند تا در این طریق، به فهم و تفسیر بهتر قرآن کریم دست یابد.

بدیهی است چنانچه به این مهم توجه ویژه نشود ممکن است قرآن پژوه در فهم صحیح کلام الهی دچار لغزش و در راه‌یابی به صراط مستقیم دچار تحیر و سرگردانی گردد.

۳-۱- اهداف پژوهش

در این رساله به دو هدف پیگیری می‌شود:

الف. تبیین اندیشه نظام‌مند بودن معارف قرآنی و ترسیم میدان معناشناسی خسران از طریق تحلیل کلمات هم‌نشین و جانشین آن.

ب. کشف معارف نهفته در بطن آیات، از طریق بررسی کلمات هم‌نشین و جانشین در حوزه معنایی

خسران و در نهایت ارایه مفهوم جدید قرآنی از خسران.

۴-۱- پرسش‌های پژوهش

۱. معنای «خُسْر» در قرآن کریم چیست و در یک تحلیل ساختاری، در سطح روابط هم‌نشینی و جانشینی، ماده «خُسْر» با کدام کلمات و واژگان قرآنی مرتبط است؟
۲. با توجه به روابط هم‌نشینی و جانشینی، غالب‌ترین واژه جانشین «خُسْر» در قرآن کریم چیست؟

۵-۱- فرضیه‌های پژوهش

۱. پربسامدترین واژگان هم‌نشین «خُسْر» به ترتیب عبارتند از: کفر، کذب و...
۲. با توجه به پربسامدترین واژگان هم‌نشین «خُسْر»، غالب‌ترین مفهوم جانشین آن در نظام معنایی قرآن «عذاب» است.

۶-۱- پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه پژوهش باید از دو جهت روش و موضوع به طرح بحث پرداخت.

۱-۶-۱- پیشینه روش پژوهش؛ معناشناسی ساختاری

الف) به‌طور کلی می‌توان عنوان کرد که به‌کارگیری روش معناشناسی برای تحقیقات در حوزه قرآن سابقه زیادی ندارد و می‌توان تألیفات ایزوتسو را از نخستین تألیفات با محوریت معناشناسی دانست؛ برای نمونه می‌توان به کتاب «مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن» اشاره نمود؛ علاوه بر ایزوتسو شاگرد او «ماکینوشینیا» نیز در شیوه معناشناسی بیشتر بر همان روش ایزوتسو رفته است. برای نمونه می‌توان به کتاب «آفرینش و رستاخیز» اشاره نمود.

البته در سال‌های اخیر در حوزه مطالعات معناشناسی، کتاب‌هایی به رشته تحریر درآمده که به برخی از آنها عبارت هستند از:

- پالمر، فرانک رابرت، نگاهی تازه به معنی‌شناسی، ترجمه: کورش صفوی، تهران: کتاب‌ماد،

۱۳۸۷.

وی نظریات و مسائل مربوط به حوزه دانش معناشناسی را به‌صورتی ساده و قابل فهم برای غیر معنا‌شناسان به بحث می‌گذارد و صحت و سقم آن را بررسی می‌کند. وی هدف خود را از تألیف این کتاب،

آشنا ساختن دانش پژوهان یا افراد غیر حرفه‌ای علاقه‌مند به معناشناسی ابراز می‌کند.

- اختیاری، منصور، معنی‌شناسی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.

این کتاب اولین تألیفی است که تمام جوانب علم معناشناسی را به زبان فارسی مطرح کرده است و به نوعی به بومی سازی این علم در کشور پرداخته است. کوشش مؤلف بر این بوده است که سهم ایرانیان و مسلمانان را در این علم روشن سازد. در بیان مثال‌ها از مثال‌های فارسی استفاده کرده است. از بیشتر منابع اروپایی استفاده کرده است و برای اولین بار نظریه‌ی پردازان این علم را برای فارسی‌زبانان مطرح کرده است.

- صفوی، کورش، درآمدی بر معناشناسی، چاپ سوم، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۷.

این کتاب در زمینه معنی‌شناسی از حوزه علم زبان‌شناسی، نخستین درس‌نامه برای دانشجویان فارسی زبان تدوین شده است. هدف نویسنده معرفی اجمالی مهم‌ترین نکات مورد بحث در دانش معنی‌شناسی است. در این کتاب، نمونه‌ها اغلب از زبان فارسی است. این کتاب اهم مبانی معنی‌شناسی و همچنین رویکردهای نو در این حوزه را معرفی می‌کند.

- شعیری، حمیدرضا، مبانی معناشناسی نوین، تهران: سمت، ۱۳۸۸.

این کتاب منبعی است برای درس "معناشناسی زبان". نویسنده در این کتاب تلاش نموده تا اصول معناشناسی نوین را که مبتنی بر مکتب پاریس است، با تکیه بر منابع اساسی و اصلی معرفی نماید.

- صفوی، کورش، فرهنگ توصیفی معناشناسی، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۵.

این کتاب با هدف معرفی اصطلاحات رایج در دانش معنی‌شناسی تهیه شده است. بر این اساس، سعی شده به واژگان مؤثر در سه شاخه عمده معنی‌شناسی، یعنی معنی‌شناسی فلسفی، معنی‌شناسی منطقی و معنی‌شناسی زبانی توجه شود.

- افراشی، آریتا، اندیشه‌هایی در معناشناسی (۱۱ مقاله)، تهران: فرهنگ کاوش، ۱۳۸۱.

این مجموعه مشتمل بر یازده مقاله در حوزه معنی‌شناسی زبان است. در پایان هر مقاله عمدتاً خلاصه و نتیجه مقاله درج گردیده است.

- صفوی، کورش، آشنایی با معناشناسی، تهران: نشر پژوهاک کیوان، ۱۳۸۶.

موضوع اصلی این کتاب معنی‌شناسی است.

- دیرک، گیررتس، ترجمه کوروش صفوی، نظریه‌های معناشناسی واژگانی، تهران: نشر علمی، ۱۳۹۳.

این کتاب حالت گزارشی از پژوهش‌هایی که در حوزه معناشناسی واژگانی انجام یافته، دارد و نظریه‌ها را برحسب زمان مطرح می‌کند. نویسنده هدف خود را از تألیف این کتاب، معرفی روابط نظری و روش‌شناختی ابراز می‌کند.

همچنین در کنار این آثار، مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی با محوریت روش‌های معناشناسی به نگارش درآمده که به مواردی اشاره می‌شود:
مقاله:

- مطیع و پاکتچی و نامور مطلق، مهدی و احمد و بهمن، درآمدی بر استفاده از روش‌های معناشناسی در مطالعات قرآنی، پژوهش دینی، ۱۳۸۸، شماره ۱۸.

این مقاله در تلاش است تا به معرفی و دست‌یابی چگونگی استفاده از روش‌های معناشناسی، با معرفی معناشناسی مکتب بن، معناشناسی شناختی، معناشناسی لایه‌ای و معناشناسی فلسفی در مطالعات قرآنی بپردازد و ایده متناسب‌سازی و بومی‌سازی این روش‌ها را با مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی مطرح می‌کند.

- عباسی و پور افخم، مهرداد و مریم، کاربرد معناشناسی در زمانی در تبیین مفاهیم اعتقادی قرآن: مفهوم الله از نگاه ایزوتسو، صحیفه مبین، ۱۳۹۰، شماره ۴۹.

این مقاله به شرح و بیان به‌کارگیری روش معناشناسی در زمانی، در سیر تحول و تکامل مفاهیم اعتقادی قرآن به ویژه مفهوم الله توسط ایزوتسو پرداخته است.

- لسانی فشارکی و اکبری راد، محمدعلی و طیبیه، کاربرد روش‌های معناشناسی در قرآن کریم، صحیفه مبین، ۱۳۸۶، شماره ۳۹.

این مقاله سعی دارد تا با کمک برخی روش‌های معناشناسی که در درک معنی کاربرد دارند و با استفاده از روابط معنایی در سطح جمله و همچنین بافت زبانی و یا تقابل معنایی یک واژه با واژه‌های دیگر، شناختی دقیق‌تر از واژه‌ها ارائه دهد.
پایان‌نامه:

- سلمان نژاد، مرتضی، معناشناسی تدبر در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمد پاکتچی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۱.

این پایان‌نامه در تلاش است با به‌کارگیری ابزار علم معناشناسی و زبان‌شناسی به تحلیل مؤلفه‌های معنایی تدبر بپردازد. از این‌رو مباحث حول تدبر با تکیه بر سه رویکرد ساختاری، ریشه‌شناسی و تاریخ‌نگاره پی گرفته شده است.

- رهنما، هادی، معناشناسی نام‌های معاد در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمد بادکوبه، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۲.

این تحقیق در قالب نام‌های معاد صورت گرفته است، یعنی واژه‌هایی که به معنای کلی معاد (جهان پس از مرگ و نه بهشت و جهنم) و رستاخیز (نه نشانه‌ها و اتفاقات مرتبط با آن) ارجاع می‌دهند.

- حسینی، اعظم، شبکه معنایی قول در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، اساتید راهنما: محمد رضا حاجی اسماعیلی و مهدی مطیع، اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۹۰.

این پایان‌نامه، با نگاهی معناشناسانه به مفهوم «قول»، تصویری از این واژه و جایگاه آن در قرآن کریم ارائه نماید.

- شفیعی‌زاده، مرضیه، معناشناسی «کلمه» در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: پروین بهارزاده، تهران، دانشگاه الزهراء علیها السلام، ۱۳۹۰.

در این رساله با استفاده از برخی روش‌های نوین معناشناختی، مفهوم «کلمه» تبیین و مؤلفه‌های معنایی آن از قرآن کریم استخراج شده است.

- کرمانی، سعید، معناشناسی «عقل» در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمد پاکتچی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۴.

این تحقیق در پی شناساندن عقل مراد قرآن، است و برای این منظور مؤلف کوشیده است تا با تکیه بر آیات قرآن سخن بگوید و تا حد امکان مانع تأثیرگذاری پیش‌فرض‌های مکاتب مختلف در این زمینه شود.

- آزادی، پرویز، مؤلفه‌های معنایی «حق» در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: عباس مصلاهی پور، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۴.

این پایان‌نامه به بررسی مؤلفه‌های معنایی حق از طریق روش هم‌نشینی و جانشینی اختصاص دارد.

- تقدیسی، محمدمهدی، معناشناسی واژه «دین» در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: مهدی ایزدی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۲.

اثر «معناشناسی واژه دین در قرآن کریم» با هدف بهره‌مندی از هدایت‌های قرآنی در گستره جامعه

علمی نگاشته شده و نویسنده تلاش کرده تا از نظر محتوایی، فلسفی و ساختاری، ارتباط تنگاتنگی میان توسعه فعالیت‌های قرآنی و حاکمیت فرهنگ قرآنی در جامعه برقرار کند.

- کاشانیان، فاطمه، معناشناسی «معروف» در قرآن کریم، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: فتحیه فتاحی زاده، تهران، دانشگاه الزهرا علیها السلام، ۱۳۹۴.

این پژوهش در راستای کشف لایه‌های معنایی «معروف» در قرآن و با هدف تبیین انسجام و پیوستگی معارف قرآنی تدوین شده است و با استفاده از روش نوین معناشناسی به تبیین مفهوم «معروف» و کشف حوزه‌های معنایی مرتبط با آن پرداخته است.

ب) در رابطه با موضوع ««خسر» در قرآن»، تنها می‌توان به تعدادی مقاله و پایان‌نامه اشاره نمود که هیچ‌یک «خسر» را از منظر معناشناسی مورد توجه قرار نداده و بعضاً به صورت مختصر به موضوع پرداخته‌اند و به اجمال اشاراتی کوتاه به مصادیق آن نموده‌اند. شایان ذکر است که تحقیق پیش‌رو، نخستین پژوهش جدی در «معناشناسی «خسر» در قرآن کریم با تکیه بر روش تحلیل ساختاری» است.

۱-۶-۲- موضوع

در ارتباط با موضوع ««خسر» در قرآن کریم»، جز آراء مفسران که در ذیل آیات مرتبط فراهم آمده، موارد زیر در انحاء مختلف نگارش شده:

کتاب:

- دیانی، اکرم، «عوامل و پیامدهای خسران در آینه قرآن و حدیث»، تهران: انتشارات سرای قلم، چاپ اول، سال ۱۳۸۱.

پایان‌نامه:

- پور شمس، رفعت، «بررسی خسران از نظر قرآن و حدیث»، کارشناسی ارشد، واحد شمال استاد راهنما: سید محمد باقر حجتی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ۱۳۷۷.

رساله فوق در پی به دست آوردن معنی خسر از دیدگاه لغت و قرآن و روایات و اصطلاح فقهاء است و در ادامه به بررسی انواع خسران و عوامل زیانکاری پرداخته و در نهایت طرق پیشگیری و نجات از خسران را ذکر نموده است.

- زارعی، طیبیه، «خسران و بررسی آثار آن در قرآن» کارشناسی ارشد، بهار ۱۳۸۸.

این رساله پس از تعریف «خسر» و بیان معنای اصطلاحی آن، به عوامل خسران پرداخته و در بخش

آخر آثار و نتایج دنیوی و اخروی آن را بررسی نموده است.

- مسگرزاده، سمیه، "خسران از منظر قرآن"، جهت اخذ مدرک سطح ۲ حوزه علمیه حضرت حجت (عج) تهران، استاد راهنما خانم سرخی، پاییز ۸۸.

در این پژوهش به سؤالات خسران چیست؟ تعابیر مختلف خسران در قرآن چه بوده و خاسرین چه کسانی هستند؟ عوامل مصونیت از خسران و راه نجات از آن و رسیدن به اهداف والای انسانی، پاسخ داده شده است.

مقاله:

- فقیهی، عبدالمجید، "خاسرین در قرآن"، راسخون، مهر، ۹۰.

هدف از این تحقیق آشنا شدن با برخی از آیات و تفاسیر پیرامون موضوع خسران است و در ادامه به ویژگی‌های خاسرین، عوامل تداوم خسران و نشانه‌های خسارت دنیوی و اخروی اشاره شده و در نهایت به راه‌های مصونیت از خسران پرداخته است.

۷-۱- روش پژوهش

نوشتار حاضر به منظور دست‌یابی به شبکه معنایی «خُسر» و مؤلفه‌های معنایی آن از رویکرد هم‌زمانی استفاده کرده است و از روش معناشناسی ساخت‌گرا (معناشناسی مبتنی بر روابط معنایی) و نظریات و مطالعات برخی زبان‌شناسان که معنا را در چارچوب بافت زبانی توصیف می‌کنند (معناشناسی مبتنی بر بافت زبانی)، بهره جسته است. لذا روش انجام این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است.

در قرآن کریم واژه «خسر» و ساختارهای مختلف (مشتقات) آن مجموعاً ۶۵ مورد وجود دارد. این واژگان در ۳۵ سوره و ۶۰ آیه قرار گرفته است. رساله موجود با در نظر گرفتن آیات «خُسر»، تلاش می‌نماید تا ابتدا معنای لغوی آن را مورد بررسی قرار داده و سپس با بررسی آیات قرآن کریم از طریق معناشناسی ساخت‌گرا، با استخراج مفاهیم هم‌نشین و جانشین «خُسر» مفهوم و ماهیت «خسر» را تبیین نموده تا ابعاد مختلف آن را در شبکه معنایی قرآن بیابد؛ همچنین این پژوهش به غیر از اصول و قواعد معناشناسی، در جهت کشف ارتباط بین مفاهیم درون متن، از دیدگاه مفسران نیز استفاده کرده است.

۱-۸- چیستی «معنا»^۱

"معنا" یکی از مهم‌ترین اصطلاحات در زبان‌شناسی است که در مورد آن اختلافات زیادی وجود دارد (بدره‌ای، ۱۳۸۶: ۶۰) می‌توان "معنا" را جریانی جهت‌دار دانست و به این ترتیب قائل شدن "معنا" برای چیزی، در نظر گرفتن جهتی برای آن است (شعیری، ۱۳۸۸: ۷). آنچه در معناشناسی، معنا نامیده می‌شود، مصداقی است که در جهان خارج وجود دارد و یا مفهومی که برحسب مصداق‌ها به صورت نوعی تصور در ذهن سخن‌گویان زبان، انباشته شده است (صفوی، ۱۳۸۲: ۲۰). (حسینی، ۱۳۹۰: ۱۲)

۱-۹- چیستی «معناشناسی»

معناشناسی^۲، دانش مطالعه‌ی معنا است (پالمر، ۱۳۸۷: ۱۳) (و به مطالعه‌ی پدیده‌های زبانی در چارچوب یک نظام بدون هر نوع پیش‌انگاری می‌پردازد. (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۷). در این علم، معنا در گرو قصد گوینده است و مخاطب، آنچه را گوینده قصد کرده، برداشت می‌کند. جمله فی‌نفسه و بدون قصد و اراده‌ی گوینده‌ی آن، تهی، فاقد معنا و غیرقابل صدق و کذب است (قراملکی، ۱۳۸۰: ۲۰۴). بنابراین فهم و شناخت معنای متن دارای ساز و کار و روش است. معناشناسی؛ عهده‌دار کشف این ساز و کار برای "معنا" است. نخستین بار در سال ۱۸۹۷ در کتاب «مقالاتی در باب معناشناسی» م. برآل^۳، اصطلاح معناشناسی که از واژه‌ی فرانسوی *Sémantique* است، معرفی شد (کروز، ۱۳۸۴: ۹۸).

علم "معناشناسی" در تجزیه و تحلیل، متن را مجموعه‌ای نظام‌دار و معنادار می‌داند و در این مطالعه، به اصول و قواعدی که در مسیر ساخت نشانه‌های فهم معنا و یا در بین آن‌ها وجود دارد، می‌پردازد. بنابراین تحلیل معناشناختی براین اصل استوار است که متن، محل شکل‌گیری فرآیند است (شعیری، ۱۳۸۸: ۶). معنایی که در لایه‌های متن ذخیره شده و هرچه متن پیچیده‌تر، ادبی‌تر، چندلایه‌ای‌تر و درصدد انتقال معانی بیشتر با حجم زبانی کمتر باشد، کار معناشناسی سخت‌تر می‌شود (مطیع، ۱۳۸۸: ۱۰۶).

نشانه‌شناسی^۴، دانش درک معنا و کاربردشناسی^۵ مطالعه‌ی معنا با توجه به گوینده و شنونده است. معناشناسی مطالعه‌ی انتقال معنا از طریق زبان که همان نماد^۶ معناست، می‌باشد و مستقل از گوینده و

-
1. Meaning
 2. Semantics
 3. M.Breal
 4. Semio – Semantics
 5. Peragmatics
 6. Index

شنونده است و می‌توان آن را زیر مجموعه‌ی دانش نشانه‌شناسی دانست (صفوی، ۱۳۸۷: ۳۴-۳۵).
معناشناسی در ارتباط با علوم مختلفی - از جمله ریاضی، زبان‌شناسی، فلسفه و منطق - از هر یک از این علوم تأثیراتی پذیرفته که هر کدام از دید خود به معناشناسی می‌نگرد و به همین سبب روش‌های مختلفی در مطالعه علمی معنا ایجاد شده است که عبارت هستند از:

معناشناسی فلسفی^۱

این شاخه از مطالعه‌ی معنا سابقه‌ای دیرین دارد که به قرن چهارم قبل از میلاد باز می‌گردد. آن زمانی که آرای فلسفی افلاطون درباره "معنا" در رساله‌های *کراتیلوس* و *لاخس* بازتاب یافته است. با توجه به سیر تاریخی مطالعات زبان‌شناسی، بررسی‌های فلسفی در این زمینه در راستای شناخت جهان و کشف ارتباط موجود میان زبان و جهان است و به ماهیت دلالت و چگونگی درک "معنا" باز می‌گردد (کروز، ۱۳۸۴: ۱۰۱).

معناشناسی منطقی^۲

این شاخه از مطالعه معنا برحسب دیدگاه‌های *بولزانو*، *فرگه*، *تارسکی* و *گودال*، زبان را ابزاری به منظور ارتباط با جهان خارج می‌داند. این رویکرد بخشی از معناشناسی صوری است که برای مطالعه معنا با توجه به موقعیت جهان خارج، بهره می‌گیرد که این نوع معناشناسی بخشی از منطق ریاضی است. در این نوع معناشناسی، سعی بر آن است تا با توجه به موقعیت جهان خارج صحت و سقم جملات زبان تعیین شود (صفوی، ۱۳۸۵: ۱۰۵) این روش مطالعه‌ی معنا، مبتنی بر رهیافتی ارجاعی^۳ می‌باشد.

معناشناسی زبانی^۴

معناشناسی زبانی؛ بخشی از دانش زبان‌شناسی است که در آن توجه به خود زبان است. معناشناسی زبانی یا مطالعه‌ی معنا، به چگونگی عملکرد ذهن انسان در درک معنا، از طریق خود زبان است و در اصل بازنمودهای ذهن آدمی را بازمی‌کاود (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۸). این روش برحسب مطالعه معنا در قالب نظری یا کاربردی‌اش، در دو گونه معناشناسی کاربردی و نظری قابل طبقه‌بندی است (صفوی، ۱۳۸۷: ۹۸). درنهایت معناشناسی زبانی بخشی از دانش زبان‌شناسی است که معنای واژه‌ها، جملات و متون را

-
1. Philisophical Semantics
 2. Logical Semantics
 3. denotational approach
 4. Linguistic Semantics